

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/120/68-71>

Şəbnəm Xəlilzadə

ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi

<https://orcid.org/0000-0002-5130-5723>

xelilzade2016@inbox.ru

Əvəzliliklərin ingilis dilində ünsiyyət yönümlü istifadəsi

Xülasə

İngilis dilini yeni öyrənənlər yanlış və uğursuz ünsiyyətdən qaçmaq üçün cümlənin pragmatik mənasını anlamağı bacarmalıdırlar. Çünki ünsiyyət zamanı danışan tərəflər anlaşılmaqlıqların qarşısını almaq üçün bir sıra pragmatik elementləri bilməlidirlər. Pragmatik bacarıq ünsiyyətin meydana gəldiyi sosial və mədəni şəraitə uyğun və doğru ifadələri dərk etmək və istifadə etmək qabiliyyətini əhatə edir. Əvəzliliklər ünsiyyət yönümlü tədqiqatlarda xüsusi yer tutur, çünki onlar kontekstdən asılı olaraq müxtəlif mənə çalarlarına malik ola bilirlər. İngilis dilində on bir növ əvəzlik mövcuddur və onların hamısını eyni dərəcədə tədqiq etmək mümkün deyil.

Əvəzliliklərin ünsiyyət yönümlü təhlili dedikdə, onların referenti olaraq kimin və yaxud nəyin nəzərdə tutulduğunun araşdırılması başa düşülür. Müxtəlif cümlələrdə işlənən eyni əvəzlik fərqli referentləri ifadə edə bilmək xüsusiyyətinə malikdir.

Açar sözlər: *ingilis dili, nitq hissəsi, əvəzlik, pragmatik vasitə, pronominal*

Shabnam Khalilzadeh

Azerbaijan State Pedagogical University, Foreign Languages Center

<https://orcid.org/0000-0002-5130-5723>

xelilzade2016@inbox.ru

The Communicative Use of Pronouns in English

Abstract

New learners of English should learn to understand the pragmatic meaning of a sentence in order to avoid incorrect and unsuccessful communication. Because during communication, the speaking parties are required to know many pragmatic elements to prevent misunderstandings.

Pragmatic skill refers to the ability to understand and use words that are appropriate and correct for the social and cultural conditions in which communication occurs.

Pronouns occupy a special place in the study of pragmatics, because they have different shades of meaning depending on the context. There are eleven types of pronouns in English, and it is impossible to study them all to the same extent.

When we say pragmatic analysis of pronouns, we mean the study of who or what is meant by their referent. The same pronoun used in different sentences has the ability to express different referents.

Keywords: *English language, part of speech, pronoun, pragmatic tool, pronominal*

Giriş

Əvəzlik şəxsləri, əşyaları və ya onlara xas əlamətləri adını çəkmədən bildirən nitq hissəsidir. Əvəzliliklər əsas nitq hissələrinin tərkibinə daxildir və bir çox xüsusiyyətlərinə görə digər nitq hissələrindən fərqlənir.

Əvəzliliklər iki qrupa bölünür: ismi əvəzliliklər (*noun pronouns*) və sifət əvəzliliklər (*adjective pronouns*). Qaydaya görə isim rolunda işləndiyi üçün ismi əvəzliliklərə şəxs əvəzlilikləri (*I, you, he, she* və s.), yiyəlik əvəzliyinin müstəqil forması (*mine, yours, hers, ours, its* və s.), qaydı əvəzlilikləri (*myself, himself, themselves* və s.) daxildir. Sifət əvəzlilikləri isə həmişə təyin funksiyasında işləndiyi

üçün yiyəlik əvəzliyinin isimlə birlikdə işlənən formaları (*my, his, her, our* və s.) daxildir. Həmçinin elə əvəzlilər də vardır ki, onlar hər iki funksiyayı yerinə yetirir, yəni cümlədə həm isim, həm də sifət kimi çıxış edə bilər. İşarə (*this—these, that—those*) və qeyri-müəyyən əvəzliləri (*some, any, other, all* və s.) buna nümunə göstərmək olar (Musayev, 1996, s. 105).

Tədqiqat

Əvəzlilərdə üç növ şəxs konsepsiyası vardır: birinci, ikinci və üçüncü şəxs. Birinci şəxs danışanı, ikinci şəxs dinləyəni, üçüncü şəxs isə danışan və dinləyəni çıxmaqla digər insanları və əşyaları bildirir. Əvəzliyin hansı növünün işlənməsindən asılı olmayaraq, ondan əvvəl mütləq təyinedici bir söz gəlir. Əvəzlikdən əvvəl işlənən həmin təyinedici sözü kontekst, mətn və ya situasiyanı göstərən informasiya müəyyən edir.

Bəzən *əvəzlik* sözü *əvəzinə pronominal* termini də işlədilir. Bu söz, əvəzlilərin isimlərin modifikatoru kimi işləndiyi zaman istifadə olunur. Yiyəlik əvəzliləri bu kateqoriyaya daxildir. Bu kateqoriyaya daxil olan sözlər sintaktik baxımdan təyin hesab olunurlar, onlar ismi müəyyən edir və funksiya baxımından əvəzlik kimi çıxış etməsələr də, əvəzlik xüsusiyyətlərini qoruyurlar. Pronominalar iki qrupa bölünür: pronominal yiyəlik sifətləri və pronominal yiyəlik əvəzliləri. Təyin kimi fəaliyyət göstərən əvəzlilər pronominal yiyəlik sifətləri, əvəzlik kimi çıxış edənlər isə pronominal yiyəlik əvəzliləri adlanır. Məsələn: *Your mother is a wonderful woman* (pronominal yiyəlik sifət); *Yours is a wonderful woman* (pronominal yiyəlik əvəzliyi).

Əvəzliyin istifadəsində olan kontekst onların diskurs funksiyalarını yaradır. Əvəzlilərin mətn daxilində ən vacib funksiyaları birləşdirmə və əlaqədir. Ona görə əvəzlilər mətn daxilində mənanın müxtəlif aspektlərini yaradır. Əlaqələndirici vasitə kimi işlənən əvəzlilərin təyinedici sözlə əlaqəsi olduğu üçün mətndə müəyyən məna çalarlarının formalaşmasına kömək edirlər. Onların mətn daxilində mövcudluğu, mətnin yarandığı sosial situasiyada nominal varlıq kimi nəzərdə tutulur.

Halliday-in (2003, p. 492) fikrinə görə, mətnə müəyyən elementlərin şərhə mətnin digər hissələrindən asılıdır. Başqa sözlə desək, pronominal elementlər başqa yerə istinad etmədən semantik cəhətdən izah oluna bilməz.

Is this your house? (Bu sənə evindir?) — ikimənalı kontekst olmadan bu sual verildikdə, işarə əvəzliyi *this* (bu) konkret bir obyektə, yəni evə, *your* (sənə, sizin) yiyəlik əvəzliyi isə dinləyəni ifadə edir. Amma pragmatika baxımından bu cümlə yalnız məlumat almaq məqsədilə deyil, fərqli niyyətlərlə də deyilə bilər. Məsələn, danışan şəxs dinləyəni alçaltmaq və ya evin gözəlliyinə heyranlığını bildirmək üçün də bunu söyləyə bilər. Cümlənin necə deyilməsi onun məna çalarlarını dəyişdirə bilər. Pragmatika istifadə edilən əvəzlilərin tələffüz tərzinə də diqqət yetirir və kontekstdən asılı olaraq mənanı müəyyən edir. Yuxarıdakı cümlənin birbaşa ifadə etdiyi mənanı qəbul etsək, bu semantik yanaşma; kontekstdən asılı olaraq fərqli fikir ifadə etdikdə isə bu pragmatik yanaşma olur (Denny, 1978, p. 105).

Əvəzlik anlayışı bütün dillərdə mövcuddur. Əgər vahid bir kateqoriya olsaydı, bütün əvəzlilərə aid edilərdi. Onun şəxs, işarə və ya yiyəlik əvəzliyi olması fərq yaratmır. Benveniste (1971, p. 188) iddia etmişdir ki, əvəzlilərin fərqlilikləri yalnız formal deyil, həm də funksional xarakter daşıyır. Buna görə o, şəxs əvəzlilərini nümunə kimi göstərmişdir. Əvəzlilər dilin istifadə tərzinə görə fərqlənir, bu fərqlər isə dilin sintaksisinə və ya diskursun tələblərinə görə yaranır. Dildəki hər bir nitq aktı danışanın fikrini ifadə etdiyi zaman meydana çıxır.

E. Benveniste görə, şəxs əvəzlilərinin birinci və ikinci şəxs formaları kontekstdən asılı olaraq üçüncü şəxsə nəzərən daha çox dəyişir. Kontekstdən asılı olan bu əvəzlilər O. Jespersen tərəfindən dəyişənlər adlandırılıblar (Jespersen, 1975, p. 134). Onlardan otuz il sonra isə E. Benveniste şəxs əvəzlilərinin birinci və ikinci şəxs formalarının pragmatika adlanan dil səviyyəsinə uyğun gəldiyini iddia edib (Benveniste, 1971, p. 180). Çünki onlar sadəcə linqvistik əlamətlərinə görə deyil, həmçinin danışanın istifadə tərzinə görə də fərqlənirlər. 1966-cı ildə *Ümumi dilçiliyin problemləri* adlı əsərini çap etdirən fransalı dilçi son dövrlər ciddi araşdırma mövzusu olan pragmatika üzərində tədqiqatlar aparırdı. Beləliklə, o belə bir nəticəyə gəldi ki, ismi birləşmələri əvəzlilərdən fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri odur ki, onlar hər hadisədə eyni yolla düzələn, dəyişməyən anlayışı bildirir. Şəxs əvəzlilərinə isə birinci şəxsin təkinin açıq səbəblərə görə heç vaxt eyni referenti olmur (Halliday, 2003, pp. 180–188).

Y. J. Zupnikin fikrincə, birinci şəxsin cəm formasının tam inandırıcılıq funksiyası izah edilmədiyinə görə ortaya mürəkkəb pragmatik proseslər və onların ardıcıl təsiri məsələləri çıxır. O, daha sonra danışanın inandırma qabiliyyətinin diskurs zamanı müxtəlif rollar ifa etmə bacarığı ilə müəyyənləşdiyini də iddia etmişdir (Zupkin, 1994, p. 350).

You (sən, siz) əvəzliyi izah edilərkən, ikinci şəxsin təki olaraq danışan şəxs və ikinci şəxsin cəmi olaraq isə müraciət edilən şəxs kimi fərqləndirilir. Ona görə də ingilis dilində *danışan* və *dinləyən* sözləri ilə əvəz edilə bilirlər. Onlar şəxs əvəzliliklərinin işlənmə xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bizim intuitiv olaraq başa düşdüyümüz izahdan asılıdır. Şəxs əvəzliliklərinin birinci və ikinci şəxs üzrə cəm formaları öz quruluşlarına görə daxili və xüsusi şəkildə istifadə edilə bilirlər. Bu o deməkdir ki, xüsusi istifadəyə zidd olaraq **we** (biz) əvəzliyinin ünvanlandığı şəxs və ya şəxslər daxili istifadədə əvəzliyin istinad nöqtəsinin bir hissəsi kimi fəaliyyət göstərir. Xüsusi istifadədə danışan və üçüncü şəxs və ya şəxslər nəzərdə tutulan referentlərdir. Beləliklə, **we** (biz) əvəzliyi işləyəndə feilin cəm forması aydın müəyyən edilə bilən elementlər çoxluğundan ibarət olur, ona görə də birinci şəxsin tək forması daha üstündür. E. Benveniste görə, cəm əvəzliyin bu cür istifadəsi birinci şəxsin təkinin çoxaldılması demək deyil (Benveniste, 1971, p. 205). Bu şəxs kateqoriyasından kənardır. O, sadəcə sərhəd qoymadan birinci şəxsin genişləndirilməsi məqsədi güdür. Siyasi və ya ictimai nitqlər söylənən zaman da *I* əvəzliyi deyil, *We* əvəzliyinin seçilməsi buna nümunə ola bilər (Dekart, 1982, p. 105).

Şəxs əvəzliliklərinin pragmatik cəhətdən öyrənilməsi

Praqmatizmin izahı 1878-ci ildə Ç. Pirs tərəfindən belə ifadə edilmişdir: Biz praktik dayağı olan hərəkətləri nəzərdən keçirəndə, anlayışımızın sahib olduğu təsir ilə fikirləşirik. Onda bizim bu təsir anlayışımız məqsəd anlayışımızın bütövidir (Peirce, 1998, p. 15).

Praqmatikanın inkişafında dönüm nöqtəsi isə P. Qraysın verdiyi prinsip izahı və danışığın əlaqəli dörd düsturudur (James, 1975, p. 28).

Şəxs əvəzliliklərinin pragmatik cəhətdən öyrənilməsi bu əvəzliyə olan marağı daha da artırır. A. De Finanın məqaləsində siyasi diskursa məxsus müəyyən nitqlərdə istifadə olunan şəxs əvəzliliklərinin pragmatik yanaşma ilə praktik təhlili verilib. O, göstərib ki, siyasi diskursda əvəzlik seçimi danışanın müzakirə edilən situasiya ilə əlaqədar özünü digər insan və qruplara qarşı necə təqdim etdiyini əks etdirir (De Fina, 2006, p. 30). Başqa şeylərlə yanaşı, o, danışanın söhbətə cəlb olunma konseptini yenidən təhlil edir və həmrəylik ifadə etməli olan şəxs əvəzliliklərinin istifadə dairəsini də tədqiq edir.

C. Yule-a görə, praqmatika danışan və ya yazan tərəfindən çatdırılan və dinləyən və ya oxucu tərəfindən başa düşülən mənanı araşdırır (Yule, 2008, p. 130).

Bu, hər kəs tərəfindən qəbul edilmişdir ki, təhlil istifadə etdiyimiz dilin müxtəlif səviyyələrində və sahələrində baş verir. *He ate it* kimi sadə bir cümlədə belə iki fərqli yanaşma var. Bir tərəfdən cümlənin quruluşu və forması, həmçinin onun tərkibindəki sözlərin leksik xüsusiyyətləri, onların bir-birinə münasibəti və morfoloji forması nəzərdən keçirilir. Bu məlumata və əvvəlki təcrübəyə əsasən cümlə səviyyəsində *He ate it* cümləsi bir qidalanma hadisəsini bildirir. Burada referent olan **he** (o) əvəzliyi icraçını, **it** isə obyektini bildirir. Digər tərəfdən, eyni vaxtda pragmatik təhlil “nə haqqında danışılır?”, “kim kiminlə danışır?” və s. kimi quruluş üzərində cəmlənir. *He ate it* cümləsində xüsusi məqsəd **he** və **it** əvəzliliklərinin referentini müəyyən etməkdir. Bunların heç biri cümlənin quruluşundan açıq başa düşülmür. Cümlə səviyyəsi üzrə təhlil forma və semantik mənaya əsaslanır, pragmatik təhlil isə nə haqqında danışılır, kim kiminlə danışır, sözlərin sıralanması və quruluşuna fikir verir (Levinson, 1983, p. 114).

Nəticə

Praqmatika dil və dildəki mənanın başa düşülməsində böyük rol oynayan kontekst arasındakı əlaqənin öyrənilməsi üzrə bir elm sahəsidir. Praqmatika dilin istifadə olunması, eyni zamanda dilin forması və istifadəsi arasındakı əlaqənin öyrənilməsi ilə məşğul olduğu üçün onun əsas tədqiqat sahəsinə cümlələr və ya sözlərin mənasının kontekstdən asılı olaraq araşdırılması da daxildir.

Ədəbiyyat

1. Benveniste, E. (1971). *Problems in general linguistics*. University of Miami Press.
2. De Fina, A., & Bamberg, M. (2006). *Discourse and identity*. Cambridge University Press.
3. Dekart, R. (1982). *Principles of philosophy*. Kluwer Academic Publishers.
4. Denny, J. P. (1978). Locating the universals in lexical systems for spatial deixis. In Farkas, J., Jacobsen, W., & Todrys, M. (Eds.), *[Book title if available]*. Jacobsen and Todrys Press. 213
5. Halliday, M. A. K. (2003). *On language and linguistics*. Continuum International Publishing.
6. James, W. (1975). *The meaning of truth: A sequel to "Pragmatism"*. Harvard University Press.
7. Jespersen, O. (1975). *Essentials of English grammar*. Academic Press.
8. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
9. Musayev, İ. (1996). *İngilis dilinin grammatikası*. Maarif.
10. Peirce, C. S. (1998). *Harvard lectures on pragmatism*. The Peirce Edition Project, Indiana University Press. (Original work published 1903), Vol. 2, 10–16.
11. Yule, G. (2008). *Pragmatics*. Oxford University Press.
12. Zupnik, Y. J. (1994). A pragmatic analysis of the use of person deixis in political discourse. *Journal of Pragmatics*, 21(4), 383–400. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(94\)90014-0](https://doi.org/10.1016/0378-2166(94)90014-0)

Daxil oldu: 20.04.2025

Qəbul edildi: 14.07.2025